

Göteborgs universitet

Institutionen för historiska studier

**Det hade varit bättre om den bomullen aldrig kommit in i
vårt land**

*Om den ekologiska, ekonomiska och sociala krisen i 1800-talets Torestorp i
Sjuhäradsbygden*

Britt-Marie Lindström

B-uppsats i historia

VT 2010

Handledare: Daniel Larsson

Innehåll

1. Inledning 3

2. Syfte 4

3. Källor och metod 5

4. Forskningsläge 6

5. Teori 7

6. Resultat 8

6.1 De ekologiska förutsättningarna för försörjningen i Torestorp 8

6.2 Försörjningens socioekonomiska formering 11

6.3 Torestorp i världen 19

6.4 Det hade varit bättre om den bomullen aldrig kommit in i vårt land 20

6.5 Torestorpaborna utvandrar 23

7. Sammanfattning 24

Källor 24

Arkivmaterial 24

Digitala källor 25

Opublicerat material 26

Litteratur 26

Noter 28

1. Inledning

Enligt Mats Bladh är ekologisk ekonomisk historieskrivning nästa stora utmaning för historikerna.¹ Det har dock redan börjat i USA med David Christian, Alfred Crosby och William H. McNeill. Ämnet för föreliggande arbete är socknen, sedermera kommunen, Torestorps hantering av den lokala förlusten av ekologiskt oberoende uttryckt i termer av demografisk, social och ekonomisk anpassning. De alltmer krävande ekologisk-ekonomiska lösningarna för orten kom att göras i ett dynamiskt system, som torestorpaborna ingalunda rådde över, men, till stor del drivna av gällande livssyn, fann det fördelaktigt att ta del i. Detta är de grundförutsättningar, som formade Torestorps historia på 1800-talet, dess välgång såväl som dess elände.

Utan några som helst internationella avsikter socierade torestorpaborna sig med tidens ekonomiska världssystem och intog därvid en ekologisk ekonomisk roll, som avsevärt kom att sträcka samhällets ekologiska fotavtryck långt utöver det lokala ekosystemet.² 1800-talets Torestorp förutskickade därmed de problem, som skulle komma att bli vår tids problem för Västerlandets orter, regioner och stater i ett globalt expanderande ekologiskt ekonomiskt system. Torestorp i 1800-talets värld utgör en enkel modell för förståelse av mänsklighetens öde i ekosfären i världen.³ Med hjälp av denna enkla modell går det att uppnå en generell förståelse av människan såsom del av ett ekologiskt ekonomiskt system, lokalt såväl som globalt.

Orter och regioner kan ses som ekologisk-ekonomiska öppna system för in- och utflöden av energi, material och varor, nödvändiga för lokal/ fjärran försörjning. Människor förändrar dessa flöden med hjälp av handel och migration, beroende på försörjningens utformning.

¹ Mats Bladh 1995, s. 17

² Sociera: förena sig med någon i en gemensam strävan av något slag
Ekosystem: betyder vanligtvis samma som biom, dvs. "biotisk region; landområde som karakteriseras genom sina regionala ekosystemtyper och som således har ett typiskt växt- och djurliv. Ofta är biomen mycket heterogena, men i vissa fall visar de stor enhetlighet. Exempel är tropisk regnskog, savann, halvöken, öken, stäpp, barrskogsregion och tundra. I Sverige urskiljs sju biom, nämligen södra lövskogsregionen, södra barrskogsregionen, norra barrskogsregionen, subalpina björkskogsregionen, lågalpina regionen, mellanalpina regionen och högalpina regionen," (Nationalencyklopedin)

Det ekologiska fotavtrycket definieras så här av William Rees: "We therefore formally define the ecological footprint of a specified population as the area of land and water ecosystems required on a continuous basis to produce the resources that the population consumes, and to assimilate (some of) the wastes that the population produces, wherever on Earth the relevant land/water may be located." (Rees 2006c).

³ Ekosfär: det globala ekologiska systemet

Områden med knappa naturresurser av visst slag kan genom dessa flöden kompenseras för att ändå bestå. Men i och med världens biofysiskt begränsade förmåga att producera är möjligheten för dessa flöden i världen också begränsade.⁴ Därmed är även ekonomisk expansion begränsad, men ändå strävar vi mot vad vi kallar hållbar tillväxt, som om en sådan vore möjlig.⁵ Det omöjliga i en sådan strävan exemplifieras av 1800-talets Torestorp, som var ett öppet system, som alltmera energiskt öppnade och omdanade sitt ekologiska ekonomiska system för in- och utflöden av material och varor, tills resurserna svek.

En utgångspunkt för förståelsen av föreliggande arbete om Torestorp är acceptansen av ekosfären såsom yttersta förutsättning för samhällens ekonomi. Det kan visas i ett av Stanley Salthes hierarkiska system, så här:

[ekosfären [ekosystemet [populationen]]]⁶

Detta enkla hierarkiska system visar att mänskliga samhällen ytterst är helt beroende av ekologin i ekosfären, dvs. förmågan att bilda reproducerande system, som upprätthåller naturens homeostas.

2. Syfte

Under 1800-talet maximerades Torestorps ekologiska fotavtryck, dvs. det gjordes så stort det dynamiska systemet tillät, för att därefter krympa ihop.⁷ Hur gick detta till och vilken verkan fick det? Processen ska beskrivas.

De privilegier för bondehandel, som häraderna i Sjuhäradsbygden hade haft sedan slutet av 1600-talet, omvittnar en långvarig försörjningskris. Denna konstituerades av otillräckligheten i de lokala ekosystemens biokapacitet men hade kunnat kompenseras av bondehandelns

⁴ William Rees 2006b

⁵ William Rees 2006a, slutnot 80

⁶ Hierarkiska system för att visa beroendeförhållanden av detta slag lanseras av professor emeritus Stanley Salthe, City University of New York och Visiting Professor vid Binghamton University; se t.ex. Stanley Salthe, 2010

⁷ Levande system strävar alltid efter att maximera sitt uttag av resurser från naturen: "systems that prevail [i.e., successful systems] are systems that evolve to maximize their use of energy [and material] resources available to them (Lotka 1922)". (Rees 2002)

privilegier.⁸ Den demografiska utvecklingen under 1800-talet accentuerade behovet av kompenserande åtgärder ytterligare, och dessa återfanns i möjligheten att handla med bomullsvävnader. Denna i sin tur stimulerade den redan pågående demografiska utvecklingen ytterligare, och dynamiken i detta gjorde att 1800-talets torestorpabor fann sig indragna i en dramatisk kapplöpning med varandra i kampen om andelarna av de inkomster, som bomullsförläggarna hade makten över. Denna kapplöpning kom omsider att anta funktionen av utsvettning och kan illustreras av några ord, som Lewis Carroll lät drottningen säga till Alice: Man måste springa för att hålla sig kvar på samma ställe!⁹ Försörjningskrisen hade visserligen börjat långt tidigare men kom att accentueras under 1800-talet, det sekel, som jag därför har valt för föreliggande arbete.

För att nå syftet, alltså att besvara min ställda fråga, måste jag undersöka biokapaciteten hos de ekosystem, som Torestorps ekonomi vilade på; anpassningen av förvärvsarbetet; ekonomin, dvs. de tillgängliga ekosystemens produktion för samhällelig försörjning i termer av överskott eller överskott; sociationsformerna samt den samhälleliga förmågan att upprätthålla nya strukturer.¹⁰

3. Källor och metod

Professor William Rees' naturvetenskapliga forskning handlar bl.a. om det ekologiska fotavtryck, som mänsklig verksamhet i ekosystem avsätter, om ekosystemens förmåga att försörja samhällen och om ekonomin såsom undersystem till ekologiska. Till detta adderas här Max Webers förståelse av rationaliseringen av människans sociationsformer, varav det i detta arbete endast är ekonomin, som sätts under lupp.

En uppsats i historia är att skapa ny kunskap. Metoden för detta är här deduktion utifrån redan föreliggande forskning, såsom William Rees' och Max Webers, tillgängliga historiska källor, såsom arkivmaterial och samtida ögonvittnesskildringar, och sammanställningen av allt

⁸ Biokapacitet: den biologiska förmågan i naturen att producera och utgöra sänka för avfall. Biokapaciteten beror av klimat, temperatur, markytans beskaffenhet, nederbörd, människans målinriktade insatser, o.dy.

⁹ Lewis Carroll, 1958, s. 168

¹⁰ Sociationsformer: ekonomi, rätt, politik och religion; former för samfällt handlande; formen ekonomi behandlas i denna uppsats; se vidare Lundquist 1987, s. 11.

detta.¹¹ I föreliggande arbete gäller det också att tolka det historiska skeendet hermeneutiskt. Det innebär att utifrån deduktionen tillskriva skeenden, företeelser och fenomen betydelser, så att människan, dvs. skribenten respektive läsaren, kan relatera sig.

Tillgången på historiskt källmaterial är ganska god och utgörs av vävkassaböcker, vävböcker, kommunalstämmoprotokoll, sockenstämmoprotokoll, Tabellverkets och Statistiska Centralbyråns statistik, provinsialläkarens protokoll och, som nämnts, ögonvittnesskildringar. Den lokalhistoriske forskaren Gunnar Ahlberger har gjort avskrifter ur kyrkoböcker, husförhörslängder och in- och utflyttningslängder och har utifrån dessa förtecknat personuppgifter om torestorpaborna på familjekort, som sedan har återgivits i några av hans böcker.¹² Familjekorten utgörs således av familjerekonstruktioner. Av korten framgår vem som var gift med vem, hur många barn de hade, vem som flyttade ut och vem in, familjernas socioekonomiska ställning osv. Uppgifterna har inte bearbetats av Gunnar Ahlberger i termer av tolkningar och värderingar utan är samma råmaterial som själva arkivmaterialet. Förteckningarna är unika i sitt slag i Sverige och därför av stort värde för rekonstruktion av 1800-talets försörjningsvillkor och demografi. De tabeller, som återfinnes i Statistiska Centralbyråns och Tabellverkets statistik, jämför jag också med arkivmaterial. Alla dessa källor nyttjas för förståelse av utvecklingen av demografin, ekonomin och de sociala förhållandena i Torestorp.

Resultatet av forskningen ska naturligtvis presenteras så objektivt som möjligt, men full objektivitet klarar ingen, inte ens Max Weber, som är objektivitetens store representant. Hans utgångsläge är att värderingar inom vetenskapen inte får accepteras. De är inte legitima. Ändå menar han att fenomen studeras utifrån värdeaspekter. Resultaten är ändå objektiva, säger han, om forskaren bara har följt normerna för vårt tänkande. Om så skett, hindrar forskarens värdeaspektval inte honom i strävan att få fram nya resultat.¹³ Valet av värdeaspekt i denna uppsats är att synliggöra det vanskliga, riskabla och olämpliga i att överskrida de befintliga ekosystemens biokapacitet, lokalt såväl som globalt.

¹¹ Deduktion: härledning av t.ex. satser ur andra bekanta satser genom rationell slutledning

¹² Gunnar Ahlberger 1990, s. 17-204; Gunnar Ahlberger 1992, s. 21-213; Gunnar Ahlberger 1998, s. 35-205

¹³ Agne Lundquist 1983, s. IX-XXXIX

Källkritiken går ut på att skilja mellan fakta och tolkning. Jag ser inga svårigheter med det i de källor jag har valt. Arkivmaterialet står utan personliga tolkningar och värderingar. Det övriga läsmaterialet utgör källmaterial till olika forskares slutsatser, och när jag nyttjar sådana tolkningar, t.ex. Max Webers, gör jag det för att genom deduktion nå egna satser och tolkningar.

4. Forskningsläge

Tidigare forskning om 1800-talets Torestorp, Marks härad och Sjuhäradsbygden finns och har gjorts av bl.a. Gunnar Ahlberger, Christer Ahlberger och Björn Sterner. Deras böcker berör det ekologisk-ekonomiska läget, dock utan att ställa samma fråga och utan att formulera samma syften, som jag gör, eftersom de var ute i andra ärenden. De ser emellertid Torestorp/andra orter i Mark och Sjuhäradsbygden såsom ekonomiska system; de ser att Torestorp/andra orter i bygden hade begränsade naturresurser men genom omstrukturering gjordes alltmer ekonomiskt öppna, dock utan att behandla samhällena som system utifrån de ekologiskt klargörande begrepp, som jag har hämtat ifrån William Rees' teori, och utan att presentera slutsatser med en vidare ekologisk ekonomisk tillämpning.¹⁴ Christer Ahlberger behandlar ekonomin såsom sociationsform utifrån Max Webers teori, dock utan att lyfta fram de teoretiska slutsatser med koppling till ekologin, som jag gör. Dessa olika forskares olika teoretiska bidrag möjliggör mitt deducerande arbete att tillföra den historiska forskningen om Torestorp i synnerhet och Marks härad och Sjuhäradsbygden i allmänhet en förståelse, där ekologisk, ekonomisk och social historia tillsammans förstås som ny kunskap.

Föreliggande arbete leder till ett nytt forskningsläge, som kan ses som ett möte mellan Max Weber och William Rees. Max Weber anser att ekonomisk expansion skapar frihet för ett begränsat fåtal att utöva makt över andra, som då står under deras tvång, även om de är formellt fria. William Rees anser att ekonomisk expansion föröder ekosfären för att skapa rikedom för ett begränsat antal, medan stora mängder människor får se sig allt fattigare.

¹⁴ Professor William Rees, University of British Columbia, School of Community and Regional Planning, Vancouver, Kanada. William Rees är upphovsmannen bakom konceptet om det ekologiska fotavtrycket, och det används av Global Footprinting Network i deras årliga utgåva av *Living Planet Report* och av Världsnaturfonden.

Forskarnas två ståndpunkter visar i sitt möte, hur människan tenderar snärja sig själv genom sina ekologiska interventioner och ekonomiska innovationer.

5. Teori

Den ekologiska ekonomiska historieskrivningen är en förståelse på naturvetenskaplig grund. Den naturvetenskapliga grunden utgörs i föreliggande arbete av de teorier om människans ekologiska fotavtryck och biokapaciteten hos agrikulturella ekosystem, som har utarbetats av William Rees.¹⁵ I Rees teori ingår förståelsen att människan, i likhet med andra stora däggdjur, lever efter ”maximum power principle”, dvs. strävan att ta i anspråk alla de nischer i ekosfären, som hon kan nyttja, och att ur dessa maximera sina uttag. Skillnaden mellan människan och andra stora däggdjur är den att människan förmår eliminera eller mildra negativ feedback, vars verkan överallt annars i naturen är att efter populationers överkonsumtion nedbringa antalet individer¹⁶.

I den socioekonomiska förståelsen utgår jag ifrån Max Webers teori om en allt mer ökad disciplinering av samhällslivet. Max Weber betonar ofta den byråkratiseringens speciella manifestation, som innebär att de sociala relationerna efter hand som samhällsekonomin utvecklas, ställer allt högre krav på människan att alltmer öka formaliseringen av sina socioekonomiska val, dvs. att människan själv, oberoende av position i samhället, blir alltmer byråkratisk till sin natur. Detta innebär, enligt Weber, att människan handlar målrationellt, med andra ord anammar ett rationellt ekonomiskt handlande för att i högsta möjliga grad främja sina ekonomiska intressen. Samtidigt med detta går något genuint mänskligt förlorat, nämligen människans autonomi, och Weber ser människan alltmer förpassas in i en järnbur av påtvingat socioekonomiskt beteende. Den protoindustri, som är uppsatsens ämne, förfogade visserligen inte över en fullt utbildad byråkrati, men dess ekonomiska tvångsapparat var likväl tillräckligt kraftfull för att underställa den enskilda arbetstagaren ett herravälde och en tvångsapparat jämbördiga en byråkrati. Så var det, emedan den utövade herravälde över arbetstagarens utkomst i ett samfällt ekonomiskt handlande, där arbetstagaren var i

¹⁵ William Rees för National Agricultural Biotechnology Council Conference 13-15 juni, 2004

¹⁶ Negativ feedback: återkoppling för att återgå till ett jämviktsläge

ekonomiskt och rättsligt underläge; vidare emedan den även inbegrep för arbetstagaren helt okända medarbetare, som han inte kunde kommunicera med; vidare emedan den framställda nyttigheten inte var av hans personliga intresse och slutligen emedan hans största dygd var disciplinerad anpassning till systemet. Sådant var läget i Torestorp.

Utifrån förståelsen att ekosystem har biofysiska begränsningar ligger det nära till hands att föra in Max Webers insikt att ”den s.k. teknologiska utvecklingens ekonomiska orientering efter vinstchanser” beror på ”högst konkreta ekonomiskt-historiska betingelser”.¹⁷ Vidare är det rätt att liksom William Rees och Stanley Salthe uppfatta allt organiskt material som solenergi, och människan själv som solenergi, som kan flöda in och ut ur ekologiska system för att med sig själv såsom en dissipativ struktur med teknologins hjälp maximera sina ekologiska ekonomiska vinstchanser¹⁸. Med människan uppfattad såsom en dissipativ struktur förstås att hon lever av att utvinna solenergi ur andra organiska system. När gränserna för de lokala naturliga möjligheterna har nåtts, söker hon, för att utvinna mer, pressa naturen eller sträcka sig bortom det lokala ekosystemet. Detta beteende kan pågå bara så länge ett naturligt kapital i form av resurser och energi serverar henne, kanske på andra sidan jordklotet. 1800-talets Torestorp var, som vi ska se, fångat i detta sammanhang.

6. Resultat

6.1 De ekologiska förutsättningarna för försörjningen i Torestorp

Sagesmannen Johan Johansson i Kulla har skrivit och berättat om Torestorp vid förra sekelskiftet och på 1800-talet.¹⁹ Detta, tillsammans med de beskrivningar som Gunnar och Christer Ahlberger har givit, ger sammantaget en bild av en karg och snål natur för människors utkomst.²⁰ Gustaf Utterström citerar intyg, ingivna av bl.a. kronolänsmannen i Marks härad till kommerskollegium i början av 1770-talet: ”Allmogen bör i allmänhet hava berömmelse för flitighet och sparsamhet och såvida en steril jord i stora berg och oartiga

¹⁷ Max Weber 1983, s. 43

¹⁸ William Rees 2008, s. 298; Stanley Salthe 2007, s. 83-99

¹⁹ Johan Johansson 2000, s. 14-41

²⁰ Gunnar Ahlberger 2003, Christer Ahlberger 1988

mossar tillåter, hävdas gårdsbruket oklanderligen.”²¹ I Torestorp fanns god jord för större gårdar på begränsade områden, och god jord hade under 1800-talet utökats genom sjösänkning, men för övrigt bjöd naturen jordbrukaren en strävsam tillvaro. Torp och backstugor byggdes på skogsmark, som markägare upplåtit. Odlingen gav dessa människor, liksom de självägande småbönderna, endast nödtorftigt vad de behövde. Harv saknades ofta i jordbruket, men om sådan ändå fanns, fick den dras för hand. ”Det tog ut svettdopparna var så säker”, skriver Johan Johansson. Om ko fanns, kunde den användas som arbetsdjur, men oxar och hästar krävde andra resurser, än de fattiga småodlarna ägde.

I Torestorp var det således svårt för människor att försörja sig inom ramarna för områdets egna ekosystem, men eftersom kusten och andra mera gynnade områden inte befann sig på oöverstigliga avstånd, var det inte svårt att genom handel få in nödvändiga förnödenheter till det egna området. Torestorpaborna gav sig därför redan före 1800-talet på allehanda förädling av skogens tillgångar och sålde de framställda varorna till konsumenter utanför den egna orten. Detta sattes alltmer i system; varor flöt ut och andra flöt in. Torestorpaborna odlade också lin och vävde och sålde linnevävnader. Enligt Johan Johansson hade torparna och backstugusittarna ingen mark över för linodling; det var endast de självägande bönderna, som kunde ge sig på det. Bondehandeln möjliggjordes i sin tur av de privilegier, som häraderna i Sjuhäradsbygden hade börjat åtnjuta mot slutet av 1600-talet och som därefter successivt hade stärkts; annars var det endast städer, som hade handelsprivilegier.²² Det är uppenbart att privilegierna gynnade Sjuhäradsbygden och gjorde en del bönder välbärgade. 1851 visste provinsialläkaren i sin årsberättelse att beträffande Mark berätta att ”en del av allmogen är mycket förmögen och väl mående, dricker mycket vin och kaffe, hvilket bruk derifrån spridt sig mer och mindre till de öfrige häranderne.”²³

Ekologiskt sett var situationen den att ekosystemen i Torestorp med en sakta ökande befolkning saknade den biokapacitet, som hade varit nödvändig för självförsörjning. Mot slutet av 1700-talet var det framförallt ekonomin i vävböndernas arbete, som möjliggjorde det lokala systemet för ut- och inflöden av material, och som gjorde att orten även fortsättningsvis

²¹ Gustaf Utterström 2, 1957, s 95f

²² Björn Sterner, 1968, s. 30f

²³ Elmlund 1852, s. 1

kunde bestå. Skogsprodukterna och linnevävnaderna måste bytas mot livsmedel. Detta möjliggjordes genom inflöde av livsmedel från olika håll, där man hade överskott. Systemet var emellertid ekologiskt tärande för Torestorp, eftersom befolkningen sakta men säkert ökade. Biokapaciteten höjdes visserligen i och med att jordbruksmetoderna successivt effektiviserades, men folkökningen låg hela tiden steget före och konstituerade ett så gott som kontinuerligt hot om akut försörjningskris. Handeln, de mera effektiva jordbruksmetoderna och folkökningen transformerade Torestorp från ett tidigare relativt stabilt ekologisk-ekonomiskt system till ett dynamiskt sådant med lokalt tilltagande ekologisk-ekonomiskt underskott. Denna förståelse pekar fram emot det svårbemästrade i världens nutida bristsituation: "The prevailing system of costs, prices, and market incentives fails absolutely to measure ecological scarcity (particularly functional scarcity) or to determine the appropriate levels of natural capital stocks."²⁴

S. k. samköpare tog omsider hand om torestorpabornas linnevävnader för vidare distribuering. Detta måste till att börja med ha tett sig fördelaktigt för vävbönderna, eftersom det avlastade dem, men på lite längre sikt alstrades, som Max Weber framhåller, tvång för anpassning till marknadens ekonomiska lagar.²⁵ Denna situation var början på möjligheten till hänsynslöst auktoritärt tvång, och 1807 klagade borgmästare Krook i Borås över hur samköparna kunde pressa ner priserna genom att göra sina uppköp, när bönderna som mest behövde inkomsterna, dvs. när de skulle erlägga skatt.²⁶ Genom den samlande pressen från ekosystem och socioekonomiska förhållanden alstrade hemvävningen efter hand en kulturell situation av beroende, som kunde vara svår att fördrå, eftersom svensk tradition alltid har idealiserat oberoende. Denna iakttagelse har beträffande 1800-talet gjorts även av Christer och Gunnar Ahlberger, och jag återkommer till den igen längre fram.²⁷

Efter hand som marknadskrafterna och samhällsutvecklingens arbetsdelning gjorde att efterfrågan på linnevävnader steg, såg bönderna i Torestorp en möjlighet att öka produktionen genom att erbjuda den växande skaran torpare och backstugusittare uppdrag att väva, något

²⁴ William Rees 2006a, s. 219

²⁵ Max Weber 1985, s. 245

²⁶ Christer Ahlberger 1988, s. 15

²⁷ Christer Ahlberger 1988, s. 53, Gunnar Ahlberger 1998, s. 33

som kunde öka båda parter inkomst. Inkomsten av denna vävning gav också flitiga torparfamiljer möjlighet att häva sig över existensminimum.

6.2 Försörjningens socioekonomiska formering

Jordnaturen, alltså hur ett område disponerades i termer av ägande, arrende, beskattning osv., avgjorde vilka socioekonomiska klasser som skulle komma att ta form, när ekosystemen togs i bruk av människan för hennes försörjning av livsmedel och andra råvaror. Olika förändringar inom jordbruket, såsom nyodling, utdikning, mörglung och andra jordbruksmetoder, nya redskap, nya grödor, nya arbetsdjur och ökad export av havre, gjorde att Sveriges befolkning ökade kraftigt under 1700- och 1800-talet.²⁸ Från statens sida stimulerade man böndernas insatser genom att tillåta s.k. skatteköp, varigenom gruppen självägande bönder växte.²⁹ Övriga grupper på landsbygden var de allmogens underklasser, som torparna, backstugusittarna och inhysesshjonen utgjorde. Ännu vid mitten av 1700-talet var dessa ”en ganska måttlig del av jordbruksbefolkningen; deras huvudpersoner voro endast ungefär en fjärdedel av böndernas”. Detta förhållande skulle dock snabbt förändras; folkökningen medförde att de redan 1815 var dubbelt så många som bönderna i landet.³⁰

I Torestorp fördelade sig befolkningsgrupperna inom allmogens familjer så, som tabellen på sidan 13 visar. Jag undviker, liksom forskaren Christer Winberg, en del svårplacerade hushåll, såsom soldatens och prästens. Hur skulle t.ex. den soldat, som finns antecknad på ett familjekort såsom en i det civila kringstrykande kopparslagare, inplaceras? Eller den präst, som betecknats som handelsborgare? I min tabell intresserar jag mig för hushåll, som är produktionsenheter för jordbrukets produkter, även om bisysslor naturligtvis förekom. Inhysesshjonen är svåra att placera, då en del av dessa inte var arbetsföra, men å andra sidan tillhörde många arbetsföra och friska människor denna grupp, och de arbetade inom jordbruket. De tillhör därför, liksom den övriga allmogen, det första näringsproducerande ledet.

²⁸ Gunnar Ahlberger 2003, s. 38ff

²⁹ Eli Heckscher 1957, s. 189

³⁰ Eli Heckscher 1957, s. 192

Tabellen börjar med 1785, det första året efter det att Torestorps kyrkoböcker hade brunnit upp, slutar med 1897 och sammanfaller därmed med åren för Gunnar Ahlbergers böcker *Torestorpabor och Torestorpabor II*. Den sista perioden omfattar i och med detta endast sju år, medan de övriga omfattar vardera femton. Drängar och pigor samsas om samma kolumn och särskiljes med plustecken; plustecknet innebär dock inte att de var gifta med varandra. Tabellen redovisar de familjer, som kom till stånd inom varje period, och därmed visar den också den socioekonomiska utsvettningen och ständiga omgruppering. Varje familj representeras av en person, oftast familjefadern. I Sverige var drängar och pigor i allmänhet ogifta, så länge de tillhörde dessa sociala grupper, men de, som Gunnar Ahlberger har förtecknat på sina kort, var gifta. Pigorna i tabellen var ogifta mödrar. De relativt fåtaliga drängarna förklaras av att staten genom bestämmelser sökte begränsa böndernas tjänstehjon. Landsbygdens obesuttna arbetare skulle i första hand tjäna ståndspersonerna, medan bönderna skulle bilda egna arbetsenheter med familjen som självtjänande produktionsenhet. Därför hade varje bonde i allmänhet bara en dräng på sin gård.³¹ För övrigt hade de självägande bönderna också arbetskraft i de torpare, backstugusittare och inhysesshjon, som bodde på deras ägor. Så skulle exempelvis torpare ofta göra två dagsverken i veckan hos sin bonde. Enligt Gunnar Ahlberger kunde denna skyldighet vara så betungande att torparens eget lilla jordbruk inte kunde skötas som det skulle.³² Icke desto mindre kunde Sverige försörja även dem, som inte direkt sysslade med den agrara näringen, och även möjliggöra en stark tillväxt av befolkningen. Under den starka befolkningstillväxtens dagar på 1800-talet möjliggjordes detta genom inkomsten från Sveriges export av viktiga råvaror till Europas behövande ekonomier, och även av en kraftig inhemsk marknad.³³ I sammanhanget måste vi se befolkningstillväxten som en förutsättning för den växande ekonomin och inte bara som en följd av densamma. Förhållandet mellan den växande ekonomin och den växande befolkningen återspeglades av positiv feedback, och basen för detta var ekosystemens exploatering.³⁴ Ju mer som kunde utvinnas, ju mer utvanns, och ju mer som utvanns, ju mer växte befolkningen, ju mer befolkningen växte, ju mer kunde utvinnas, osv. Denna växelverkan kunde fortgå, så länge det

³¹ Eli Heckscher 1957, s. 190

³² Gunnar Ahlberger 2003, s. 18

³³ Gunnar Ahlberger 2003, s. 24

³⁴ Positiv feedback: återkoppling med självförstärkande verkan

fanns en växande resursbas, som bar det hela. Som vi kommer att se, nådde detta omsider tillväxtens gräns och slog över i armod.

Tabell 1. Familjebildningen under åtta tidsperioder i Torestorp, grupperade efter familjeöverhuvudets socioekonomiska tillhörighet inom den agrara näringen. Procenttalen visar den socioekonomiska gruppen i % av familjebildningarna inom varje period.

Årtal	Bonde		Torpare		Dräng+Piga		Backstugu.		Inhysesjon		Summa
1785-1800	88	81%	17	16%	0+1	1%	1	1%	1	1%	108
1801-1815	44	65%	18	26%	2+3	7%	0	0%	2	3%	69
1816-1830	50	52%	35	36%	1+4	5%	1	1%	5	5%	96
1831-1845	54	41%	56	42%	1+17	13%	5	4%	1	1%	134
1846-1860	69	36%	79	42%	4+23	14%	11	6%	3	2%	190
1861-1875	55	28%	76	38%	15+30	23%	8	4%	14	7%	198
1876-1890	47	35%	43	32%	14+18	24%	3	2%	8	6%	133
1891-1897	11	33%	14	42%	4+2	18%	0	0%	2	6%	33

Källa: Familjekort, sammanställda och återgivna av Gunnar Ahlberger.³⁵

Enligt Gunnar Ahlberger hade Torestorps socken 612 invånare år 1795, men enligt Tabellverket (tabell 2) var befolkningen betydligt större.³⁶ Den stora skillnaden i uppgifterna beror på vilket område som räknas; Tabellverkets sifferuppgift år 1790 avser Torestorps pastorat; år 1800 byter Tabellverket beteckning och kallar området för Torestorp, medan de under återstoden av årtalen kallar orten Torestorps församling. Vid sammanställningen av min tabell ovan har jag accepterat Gunnar Ahlbergers nämnda sifferuppgift. Av tabell 1 ser vi en kraftig nedgång i Torestorps familjeantal under 1800-talets första 15 år. Detta behöver inte tolkas såsom en demografisk svacka, eftersom varje familjs storlek inte framgår av tabellen, men en jämförelse med det demografiska läget i Dala pastorat vid ungefär samma tid kan ändå vara meningsfull. Beträffande Dala redovisar Christer Winberg en tvärsnittsundersökning av männens antal, som säger att där 1780 fanns 676 män men 1810 bara 624. Han skriver också att dödligheten var ovanligt hög åren närmast före 1810. Orsaken

³⁵ Gunnar Ahlberger 1990; Gunnar Ahlberger 1992

³⁶ Gunnar Ahlberger 1990, s. 7

går han dock inte in på.³⁷ Kan en sjukdom ha härjat både i Torestorp och Dala vid denna tid?

Den redovisade nedgången kan för Torestorps del dock bero på brister i källmaterialet.

Christer Winberg påpekar nämligen att systematiska jämförelser mellan husförhörlängder och mantalslängder inte har genomförts i Dala, och mitt intryck är att detta gäller generellt, eftersom han framhåller att sådana jämförelser vore praktiskt svåra att genomföra.³⁸

Tabellverkets och min tabells väsentliga budskap är dock inte de eventuella demografiska svackorna under 1700-talets sista respektive 1800-talets första årtionde utan den demografiska och socioekonomiska förändringen över ett längre tidsperspektiv. Den socioekonomiska utsvettningen i ett ständigt växande ekologiskt fotavtryck med en ständigt växande resursbas, vars merpart i ökande grad behärskades av mäktiga herrar, drev fram dessa förändringar.

Tabell 2. Tabellverkets redovisning av antalet invånare i Torestorp vid vissa årtal, valda för möjlig jämförelse med tabell 1. Verkets redovisning når i detta fall ej längre än till år 1855.

1790	1800	1815	1830	1845	1855
1601	666	699	919	1102	1262

Källa: Tabellverket på Internet

Johan Johansson i Kulla berättar att Torestorps torpare var ständigt sysselsatta med att bryta ny mark.³⁹ Men enligt Gunnar Ahlberger var det svårt att lägga ny mark under plogen i denna skogssocken.⁴⁰ Det som torparna slet med kunde i längden inte förslå mycket. Befolkningen ökade ändå, och bristen på ny odlingsbar mark gjorde att den sociala rörligheten neråt blev ganska stor, något som också framgår av tabell 1. Bönders barn uppgick i torparnas och de obesuttnas grupp, vilket alltså förklaras av bristen på bördig mark.⁴¹ Av familjekorten framgår att även vuxna kunde förändra sin sociala ställning. Detta var inte ovanligt, framför allt inte under andra halvan av 1800-talet. Sålunda kunde torestorpabon Sven Henriksson börja sin

³⁷ Christer Winberg 1977, s. 197

³⁸ Christer Winberg 1977, s. 151

³⁹ Johan Johansson i Kulla föddes 1898 eller 1899. Han har berättat om livet i Torestorp för hemslöjdskonsulent Ulla-Britt Sjöberg, och det framgår tydligt att flertalet av de sedvänjor, som han beskriver, refererar tillbaka till tiden före hans födelse. Johan Johansson 2000, s. 14 och 25

⁴⁰ Gunnar Ahlberger 1990, s. 8

⁴¹ Christer Winberg räknar ej torpare till de obesuttna, något som bör bero på torpet liksom bondgården att var en kombinerad produktions- och konsumtionsenhet; se Christer Winberg 1977, s.161

bana som torpare för att därefter bli hemmansägare i en annan socken, varefter han blev inhysesjon för att sluta som torpare i Torestorp.⁴² De fattiga småbrukarnas barn proletariserades i den meningen att de stod egendomslösa vid inträdet i vuxenlivet. Det blev då meningsfullt för en del att stanna kvar i barndomshemmet och hjälpa till med det extra förvärvsarbete man oftast hade där. Många av dem, som flyttade hemifrån, blev i ökad utsträckning tjänstefolk. Detta framgår också av tabell 1, dock inte den verkliga omfattningen, eftersom min tabell endast avser familjeöverhuvuden.

Småbönders, torpares och backstugusittares extra förvärvsarbete bestod huvudsakligen av vävning. Till att börja med rörde det sig om linnevävning, och linet kom då ifrån traktens egna bönder. Dessa hade kontroll över produktionen och i början också över saluföringen, men snart togs denna, som nämnts, omhand av samköpare, som fann avsättning för vävnaderna. Här ser vi början på det som Max Weber kallar rationellt ekonomiskt handlande och som för bondens del innebar att han kunde frigöra tid vid gården för annat arbete än saluföringen av vävnader.⁴³ Omkring 1820 fick linet konkurrens av bomullen, och i och med att bomull inte odlades i Sverige utan importerades krävdes ett nytt rationellt ekonomiskt handlande, och det erbjöds av förlagssystemet.

Förläggaren köpte upp garn i Göteborg och förlade det för vävning hos småbönder, torpare och backstugusittare. I detta system saknade vävaren kontroll över den framställda nyttigheten, något som inte alls i lika hög grad hade varit fallet med linnevävningen, då linet odlades och vävdes vid samma produktionsenhet. Bomullsvävaren var till skillnad från linnevävaren inte på något sätt ägare till sin nyttighet. Förlagssystemet kan sägas ha inneburit att förläggaren på kredit, med lagstadgad 6 % ränta, sålde garn till vävaren, som senare återvände med den färdiga väven och sålde den till förläggaren, som då drog av vävarens skuld från det pris han själv återköpte för. I dessa affärer skrevs skuldförbindelser, borgensförbindelser upprättades och gårdar intecknades. Med alla inblandade från vävare, underförläggare, gårdfarihandlare och till köpmän i Göteborg satt förläggaren själv som spindeln i mitten av ett nät, som han behärskade genom människors beroende av hans dominans. Förläggaren och vävarhushållen bildade en firma, som båda parter vann på, men

⁴² Familjekort 444 i Gunnar Ahlberger 1992

⁴³ Max Weber 1983, s. 47

förläggaren vann mest, eftersom det var han för förfogade över och tillhandahöll råvarorna. Därmed förfogade han också över produkten. Båda parter gick till verket med en gemensam plan för profitskapande utifrån en ekonomisk rationalitet, som gjorde i stort sett alla andra närvarande faktorer irrelevanta för intresset. Detta profitskapandets ekonomiska rationalitet skapade nya strukturer för ekonomisk sociationsformering och sociering.⁴⁴ De nya strukturerna konstituerades av att båda parter kom att betrakta biokapaciteten hos det lokala ekosystemet som irrelevant för det samfälliga ekonomiska handlandet. Förläggarna i Mark var visserligen ofta stora jordägare, men vävarna i Torestorp förlitade sig alltmer på vävningsförtjänsten för att ”kunna inköpa livsuppehållet, som icke kan avtvingas den magra jorden”.⁴⁵ Arbetarna inom denna hemindustri ställde sina hushåll i förlagssystemets ekonomiska tjänst och orienterade hushållen efter de förpliktelser, som detta protoindustriella beroendeförhållande skapade. De t.o.m. skaffade barn med tanke på vävningens förtjänster åt hushållet.

Vävarna ägde sina produktionsmedel, vävstolarna, och var formellt sett fria men i verkligheten utlämnade åt sin egen ensidiga ekonomiska rationalitet och därmed i händerna på förläggarna. I vissa fall måste de t.o.m. finna sig i förläggarnas exploatering genom det s.k. trucksystemet, dvs. det som system, som ålade vävarna att köpa sina livsförnödenheter i de butiker, som förläggarna drev. Men som Utterström har påpekat, hade den gamla tiden ännu inte givit vika i Sverige; allmänna livsbetingelser höll landsortens människor kvar i traditionell självsyn och traditionella motiv för arbete.⁴⁶ I ett sådant läge var det alls inte givet att en arbetsgivare kunde öka arbetstagarnas arbetsprestationer med hjälp av prestationslöner. Om han istället sänkte lönen, måste arbetaren prestera mera för att förtjäna sitt livsuppehälle. Det var just så förläggarna i Marks härad gick till väga. Lönerna sänktes successivt i takt med att den arbetande klassen frigjordes från det lokala ekosystemet. För det mesta var det kvinnor, som vävde, och i det beskrivna läget var väverskan/det vävande hushållet i förhandlingsmässigt underläge, emedan arbetserbjudandet var mer angeläget för den vävande parten än för förläggaren. Det var därmed förläggaren, som bestämde villkoren. Väverskor, som ifrågasatte dessa, fick inte garn. Bland ett tjugotal slumpvis utvalda väverskor i

⁴⁴ Sociera: förena sig med någon

⁴⁵ Kronolänsmans femårsberättelse 1856-1860, i Gunnar Ahlberger 2003, s. 77

⁴⁶ Gustaf Utterström 1957, s. 421

förläggaren Sven Anderssons vävbok fann jag Inga Caysa i Strömme, som i april 1858 erhöi anmärkningen ”inte garn” vid sitt namn. Det precisa skälet till detta avslöjas inte. Formellt sett stod vävare och förläggare fria att ingå avtal om krediter och vävning, men när allt kom till kritan, var det bara den i ekonomiskt överläge, som denna frihet tillföll.

Den socioekonomiska struktur, som kreditsystemet skapade, utgjorde maktmedel och förutsättning för de auktoritetsrelationer, som både upprätthöll och förstärkte strukturen för det samfälliga ekonomiska handlandet, dvs. framställningen av en nyttighet, som båda parter hade intresse av. Ju starkare den nya socioekonomiska strukturen blev, ju mer kunde det auktoritära tvånget utövas, och ju mindre gruppen förläggare blev - vilket skedde i Marks härad - ju större blev deras makt att tvinga andra. Demokrati och lagstiftning hade ännu inte hunnit ikapp denna nya socioekonomiska struktur för samfälligt handlande. När ett större förlagssystem, sådant som Sven Anderssons, väl hade etablerats, skulle det knappast ha kunnat elimineras utan att en akut försörjningskris skulle ha uppstått. Det kunde bara elimineras genom att det successivt konkurrerades ut av fabrikkssystem eller genom att människorna fann en väg ut till nya bärkraftiga ekosystem. Båda dessa utvägar skulle komma att yppa sig, men det skulle ta sin tid.

Vävpigan kom att bli den nya tidens entreprenör. I praktiken agerade hon utanför tjänstehjonsstadgan. Hon tog arbete hos husbönder, där hon ville, och lämnade deras hushåll, när hon ville, lika lätt som hon hade kommit. Genom sin lilla arbetsinkomst i reda pengar kunde hon göra sig oberoende av giftermål och fast tillhörighet till ett hushåll. Hon stod fri, åtminstone under några år, medan hon sparade för det giftermål, som hon på lite längre sikt ändå strävade mot. Genom uppkomsten av henne som företeelse, samt alla andra på snarlika sätt av det lokala ekosystemet oberoende personer, och det nya näringslivet, förändrades, som vi sett, samhällslivets struktur. Äldre tiders patriarkala förhållande mellan husbonde och tjänstehjon, arbetsgivare och arbetstagare, började luckras upp till förmån för kontrakt baserade på penningberäkning.⁴⁷ I detta hävdade den nya tidens män, förläggarna, med kraft sin ställning. De socierade sig samhällspolitiskt och lönepolitiskt, lät skriva gemensamma brev till kungl. Maj:t, byggde bomullsspinneriet i Rydal, avgjorde vilken kreditbank, som

⁴⁷ Gustaf Utterström 1957, s. 825

skulle betjäna Sjuhäradsbygden m.m.⁴⁸ De gifte sig ofta gärna så, att släktskap dem emellan uppstod. Förläggarna var således inbördes mycket sociativa.⁴⁹ Den arbetande klassen hade inte motsvarande mäktiga sociativa struktur och möjlighet, då demokratins utveckling inte alls hade hållit jämna steg med näringslivets. Det nya näringslivets vävare var ny såsom socioekonomisk klass och ej jämförbar med äldre tiders hantverkare, organiserade i skrän. Trots att vävarna på dessa sätt saknade medbestämmande över de nyttigheter de producerade, kunde de likväl gestalta ett samhälleligt gensvar, såsom den ökade emancipation, som vävpigorna uttryckte. Det blev också betydligt lättvindigare för envar, som ville gifta sig och sätta bo med vävning som sin huvudsakliga inkomst, än det även fortsättningsvis var för jordbrukare. Dessa måste ju som alltid ha tillgång till jord, redskap av allahanda slag och husdjur. Städslade vävpigors enda uppgift var att väva mot behållningen av en tredjedel eller en fjärdedel av vävnadsinkomsten. Vävningen kunde således under ett begränsat historiskt skede skapa nya sociationsformer med relativt, om än snålt, oberoende, enskilda individers kontroll och tillfredsställelse av att nå den livsföringens norm, som 1800-talet föreskrev, nämligen att vara sin egen.

Kanske sjöng vävpigan så här, när hon arbetade vid vävstolen:

En vävstol fick jag, splitter ny:

Väv nu för fjärdelotten,
och samla till ditt eget bo
en skärv på kistebotten.⁵⁰

Resultatet av förlagssystemet blev att torpare och småbönder blev mångsysslare och att antalet obesuttna och tjänstefolk med anställningsvillkor utanför det traditionella patriarkatets tjänsthjonsstadga ökade.

”Beroendet av hemvävnadsindustrin var, som man kan förstå, mycket stort bland befolkningen i Torestorp”, skriver Gunnar Ahlberger.⁵¹ Det är i sammanhanget viktigt att

⁴⁸ Christer Ahlberger 1988, s. 31f

⁴⁹ Sociativ: uttrycker samhörighet

⁵⁰ Hanna Herder 1990

⁵¹ Gunnar Ahlberger, opubl. artikel s. 15

komma ihåg att även de nyrika förläggarna var nya som socioekonomisk grupp. När amerikanen Charles Loring Brace 1856 anträdde sin resa inåt land förberedde hans vörd i Göteborg honom på den nya rika klass människor, unik i Sverige, som han skulle möta: ”allmogemän sedan många generationer, som höll på att förvandlas till rika fabrikörer.”⁵²

Allt detta var ändå bara en parentes. Den ständiga folkökningen och ekosystemens svar skulle komma att förändra levnadsvillkoren. Istället för att anpassa sig till de begränsade lokala ekologiska förhållandena, utsträckte torestorpaborna genom bomullsvävningen sitt ekologiska fotavtryck till den amerikanska söderns jord, vars bomullsskördar och vars slavarbete de i ökande grad blev beroende av. Slavernas arbete på den amerikanska jorden bar inte bara deras lokala herrar utan även herrar och vävpigor i Torestorp i Marks härad i Sjuhäradsbygden.

6.3 Torestorp i världen

Många hushåll i Torestorp vävde åt förläggare Sven Andersson på Kinna Sanden under 1800-talet. Han bodde, som hörs, inte i Torestorp, utan väverskorna eller utsedda garnhämtare vandrade till Kinna Sanden och hämtade garn. Charles Loring Brace har i sin bok *The Norse-Folk* skrivit och berättat om ett sammanträffande med Sven Andersson. Han nämner inte förläggaren, men denne är identifierad som Sven Andersson av Gunnar Ahlberger.⁵³ Brace berättar att Sven Andersson ställde frågor om slaveriet i USA och trodde att det till slut måste avskaffas.⁵⁴ Det var emellertid genom just detta slaveri, som han själv skaffade sig sin förmögenhet, och som den växande befolkningen i Torestorp fick möjlighet att bo kvar i sin skogssocken trots dess begränsade försörjningsmöjligheter. Det var genom att utsträcka sitt ekologiska fotavtryck ända till jorden i USA, som Torestorp levde. Där odlades den bomull, som förläggare, sådana som Sven Andersson, kunde förlägga till Torestorps fattiga jordbrukare för att på så sätt förskaffa sig själva en förmögenhet och vävhushållen deras nödtorftiga försörjning. Biokapaciteten hos Söderns jord bar bomullsindustrin i England och hemvävningen i Torestorp. Den räckte tydligen till mycket, men inte på något hållbart sätt.

⁵² Vallin, Ingegärd 1960, s. 52

⁵³ Gunnar Ahlberger 2003, s. 126

⁵⁴ Ingegärd Vallin 1960, s. 56

Jord och människor i USA sögs ut för att kompensera jord och människor på andra sidan jordklotet. Bomullsplantagen sög ut jorden, och odlingsfronten företedde en långsam rörelse västerut för att lägga ny mark under bomullen. Staten Mississippi hade bildats 1818, och 1857 kunde geologer och agronomer rapportera att en stor del av jorden var utsugen.⁵⁵ I Europa stod det också illa till. Märkvärdigt nog, säger professor William Rees, får vi tänka oss att det ekologiska fotavtrycket i 1800-talets Europa var större än det nutida, eftersom jordens biokapacitet var lägre och jordbruksmetoderna ej lika kraftfulla. Därmed, säger han, överskred det ekologiska fotavtrycket jordens biokapacitet i större delen av Europa. Samma gäller fortfarande, men européerna märker det knappast, eftersom de importerar biokapacitet utifrån.⁵⁶ Början på denna utveckling kan tydligt iakttagas i 1800-talets Torestorp och skulle komma att kräva en lösning.

6.4 Det hade varit bättre om den bomullen aldrig kommit in i vårt land

Snart nog skulle kriser hopa sig. 1857-1858 drogs Sverige in i en världskris, som enligt Gustaf Utterström var den första av modernt slag att drabba oss.⁵⁷ Vävnadsslöjden i Marks härad, säger Utterström, drabbades dock inte så hårt, men man såg med bekymmer mot framtiden och trodde att den tid skulle komma, då förläggarna skulle bli tvungna att lägga ner sin verksamhet. Vid sammanträffandet med förläggare Sven Andersson 1856 frågade Charles Loring Brace honom, om han oroade sig för eventuella ekonomiska bakslag till följd av frihandel, men Sven Andersson var förvissad om de svenska tygernas överlägsna kvalitet. Han skulle komma att fortsätta många år ännu.

Den svenska arbetsmarknaden klarade världskrisen utan större skador. Daglönerna hade visserligen sjunkit, men bärkraften hos jordbruket hade stått sig, något som visar att ”den gamla tiden ännu ej vikit undan”.⁵⁸ Ändå drabbades landet, och speciellt Älvsborgs län, där Torestorp ligger, av stigande livsmedelspriser i början av 1860-talet, och Älvsborg fick

⁵⁵ Eugene D. Genovese 1967, s. 98

⁵⁶ William Rees april 2010, privat mail

⁵⁷ Gustaf Utterström 1957, s. 408ff

⁵⁸ Gustaf Utterström 1957, s. 421

statliga undsättningsmedel 1860.⁵⁹ År 1861 samlades många tiggare i Torestorp.

Sockenstämmoprotokollet den 20 maj 1861 berättar om en tilltagande mängd kringstrykande tiggare. Detta sågs med oblida ögon av sockenstämman, som varnade för bötesstraff för den, som hyste lösa personer, som inte var mantals- eller kyrkoskrivna i Torestorp. Det är också tydligt att de många arbetslösa torestorpaborna själva vållade besvär på orten. Så klagade sockenstämman i sitt protokoll i oktober 1861 över det oredliga levernet på läktaren under gudstjänsterna.⁶⁰ Det amerikanska inbördeskriget var nu igång och skulle komma att innebära en värre kris för Sverige än den nyss berörda världskrisen. Bomullsexporten ifrån USA ströps efter hand; 1861 inskeppades till Sverige 7713 ton, 1862 1303 ton och 1863 727 ton bomull⁶¹. Den sjunkande tillgången på bomull ledde till att många vävare i Torestorp och i övriga Marks härad ställdes utan de inkomster de hade vant sig vid och som med små marginaler hade garanterat familjerna deras överlevnad. Gunnar Ahlberger kallar dessa år för bomullshungerns nödår. Sifferuppgifterna om de demografiska förhållandena låter oss ana nöden. Av tabell 1 på sidan 13 framgår att Torestorps befolkning ökade t.o.m. 1875, men att ökningen var dämpad under 1860-talet. Antalet familjeöverhuvud, som var torpare, inhysesjon och tjänstehjon under tiden 1846-1875, ökade. Under de ännu lönsamma åren 1846-1860 behöver den sociala nedflyttningen dock inte ha inneburit sämre ekonomi.⁶² Bristen på jord i Torestorp komprimerades ju av förlagssystemet.

Tabell 3. Den sociala situationen för Torestorps nyfödda strax före och under de svåra krisåren

År	Nyfödda	Hittebarn	Oäkta	Mödrarnas status
1858	51	0	2	Inga fattiga
1863	43	19	0	-
1866	45	24	0	-
1869	43	22	0	-

Källor: Tabellverket på Internet och Landsarkivet i Göteborg

⁵⁹ Gunnar Ahlberger 2003, s. 101

⁶⁰ Sockenstämmans protokoll, Marks kommunarkiv

⁶¹ Historisk statistik för Sverige, tabell 3.1

⁶² Christer Ahlberger 1988, s. 83

Sifferuppgift om hittebarn 1858 saknas, men av uppgiften att endast två var oäkta och att inga fattiga barnaföderskor födde barn detta år drar jag slutsatsen, att de födda hade det bättre förspänt 1858 än senare under bomullshungern och missväxtens år. Siffrorna visar att runt tredjedelen av de födda under bomullshungerns nödår på 1860-talet inte fick stanna hos sina mödrar. Beräkningen är dock lite osäker, eftersom det inte går att veta, om hittebarnen hade fötts av mödrar tillhöriga Torestorps socken eller hade införts utifrån.

En redovisning av Gunnar Ahlberger visar att en genomsnittlig väverska hos Sven Andersson år 1850 tjänade 195 riksdaler/år.⁶³ 1860 tjänade hon bara 143 riksdaler/år. Trots att alla i hushållet hjälpte till och ständigt sökte höja arbetsinsatsen, sjönk inkomsten, eftersom avlöning per vävd aln sjönk. När jag tittade i förläggare Sven Anderssons efterlämnade vävkassaböcker, fann jag följande lönekostnader (riksdaler) under ett antal år:

Tabell 4. Förläggare Sven Anderssons årskostnader för vävlöner (riksdaler)

1858	1863	1864	1865	1866	1867
79 938,09	31 581,28	51 705,00	55 384,54	67 902,57	67 788,00

Källa: Sven Anderssons vävkassaböcker

Den låga löneutgiften 1863 leder sammanställd med den ringa bomullsinförseln till Sverige detta år till slutsatsen att vävningen avtog betydligt. Gunnar Ahlberger redovisar också att antalet garnhämtare från Torestorp sjönk under början av 1860-talet. De sjönk ännu 1865 samtidigt som lönen per vävd aln sjönk.⁶⁴ Min undersökning visar att Sven Anderssons löneutgifter steg efter 1863, något som leder till slutsatsen att de väverskor, som fanns i verksamhet, måste ha vävt mer än någonsin samt att bomullsimporten omsider ökade. 1863 var det dock tydligt att befolkningen i Torestorp inte orkade sörja för sina familjer och sköta sina hushåll; de spädbarn, som dog, dog nämligen ofta av slag, och Sundhets-collegii klagade detta år över de i Marks härad vanskötta och magra betesdjuren, där skabb var allmänt utbredd bland fåren.⁶⁵ En predikant i Marks härad har skrivit och omtalat att ”här är stora skaror av människor, ja tusentals, som gråta och ängslas”, och han konstaterade att den fattiga

⁶³ Gunnar Ahlberger, opubl. artikel s. 17

⁶⁴ Gunnar Ahlberger, opubl. artikel s. 13

⁶⁵ Gunnar Ahleberger, opubl. artikel s. 19, Sundhets-collegii underdåniga berättelse år 1863, s. 113

befolkningen inte hade det bättre än slavarerna på sockerplantagerna.⁶⁶ Ja, det var ju deras medbröder och medsystrar på bomullsplantagerna, som hade livnärt torestorpaborna och andra markbor, men under bomullshungerns och lite senare under missväxtens år måste markborna plötsligt själva bära sitt ekologiska ekonomiska underskott. Man kan undra, om de personer, som år 1862 anförtrodde sig åt provinsialläkaren i Svenljunga, tänkte både på eländet hos den svenska lokalbefolkningen och de amerikanska slavarerna, när de konstaterade ”att det hade varit bättre om den bomullen aldrig kommit in i vårt land”.⁶⁷ De, liksom predikanten, besatt förvisso ekologisk ekonomisk insikt.

Vid denna tidpunkt hade markborna, och torestorpaborna i synnerhet, konsumerat den materiella bas, eller det naturliga kapital, som via de lokala ekosystemen hade stått till deras förfogande för jordbruk. Predikanten uttryckte sig så här: ”... en stor myckenhet af hjonelag bosatte sig utan att göra sig någon beräkning på jordbruk (...) sitta nu tyvärr tusentals familjer utan något jordbruk.”⁶⁸

Globaliseringen, liksom industriutvecklingen, började med bomullsindustrin, och Torestorp hade dragits in i den på ett initialt stadium. Genom fjärran handel utmanade människorna den biofysiska/ekologiska verkligheten. Eftersom dess resurser är begränsade, måste ett sådant utmanande system förr eller senare nå sin gräns. Uttömda jordar kan visserligen återställa sig själva genom naturliga processer, men inte lika snabbt, som önskan att exploatera dem oftast förutsätter. Bortom gränsen för tillväxt kan mänskliga samhällssystem bara finnas, om naturens balans rubbas. Detta kan låta sig göras under en period, men sedan går det inte längre, för det går i längden inte att tulla på det naturliga kapitalet utan att detta återställs i tillräcklig omfattning. Torestorpaborna fick bittert erfara hur det svider, när negativ feedback hinner ikapp.

Sven Andersson handlade direkt med USA via agenter i Göteborg, och hans bomull kom från Mobile och New Orleans. Allesammans levde på att amerikansk biokapacitet kunde exporteras till bristsamhällena i Marks härad, där den genom vidare handel omsattes till livsförnödenheter. Denna fjärran handel eliminerade de hinder för lokal ekonomisk expansion,

⁶⁶ Gunnar Ahlberger, opubl. artikel s. 24

⁶⁷ Christer Ahlberger 1988, s. 169

⁶⁸ Gunnar Ahlberger, opubl. artikel, s. 24

som lokala resursbegränsningar reste, och tillät Mark ekonomisk expansion långt utöver gränserna för de lokala ekosystemens bärkraft. Alla stater arbetar numera för fullt för att stärka och upprätthålla liknande strukturer via långväga handel, något som innebär att mycket starka och integrerade beroendeförhållanden skapas. Detta i sin tur innebär att i stort sett alla stater kommer att slå i det biofysiska taket samtidigt.⁶⁹ Negativ feedback hinner alltid ikapp. Det är bara en tidsfråga.

6.5 Torestorpaborna utvandrar

Åren 1867 och 1868 var mycket svåra p.g.a. dålig väderlek med missväxt som följd. Det var nu de första torestorpaborna utvandrade till USA, vars jord Torestorp hade varit beroende av ända sedan 1820-talet. Utvandring var en möjlighet, som stod människorna till buds, när de hade vuxit sitt lokala ekosystem över huvudet, och när tillräckligt inflöde av material och energi utifrån avtog. I tabell 1 på sidan 13 ser vi en kraftig minskning i familjebildningen under de två sista perioderna, och den berodde på utvandringen. Att utvandra var ett sätt att kvasianpassa sitt ekologiska fotavtryck, lika mycket en tillfällig anpassning som förlagssystemet hade varit det och bara av begränsad varaktighet. När utvandrarerna hade kommit till USA, satte de nämligen igång med en exploatering av landets natur och en tillväxtekonomi, som tillsammans kom att bli så omfattande att det amerikanska samhällets ekologiska fotavtryck år 2001 var nästan dubbelt så stort som landets inhemska biokapacitet tillät, ett förhållande som naturligtvis bara kan äga begränsad varaktighet.⁷⁰ De torestorpabor, som inte utvandrade, sögs upp av Sveriges nyöppnade exploaterande möjligheter, nämligen dem, som de nystartade fabrikerna erbjöd.

7. Sammanfattning

Syftet med detta arbete har varit att förklara, hur det gick till när Torestorp under 1800-talet maximerade sitt ekologiska fotavtryck och därmed vann visst välstånd och ökad emancipation, inte bara för dem, som kunde konsten att få andra att svettas, utan t.o.m. för

⁶⁹ William Rees 2006b

⁷⁰ William Rees 2006c, fig. 9.3

åtskilliga av dem i utsvettningstransaktionen, bara för att sedan se det ekologiska fotavtrycket, dvs. den ekonomiska potentialen, krympa ihop och skapa en större försörjningskris än den som initierat förändringen av de ekologiska ekonomiska förutsättningarna. Vi har sett verkan av Torestorps uppgång och fall i denna process. Syftet har också varit att med Torestorp som exempel låta läsaren förstå att alla orter, som ekologiskt ekonomiskt gör på samma sätt som Torestorp, med nödvändighet måste drabbas av samma kris.

Vi har sett, hur 1800-talets Torestorp förgäves försökte bryta sitt beroende av de ekosystem, som det ägde bestånd i. Vi har på ett generellt sätt förstått samhällets ekologiska förutsättningar och har också med hjälp hänvisningarna till naturvetenskapen kunnat förstå att det bara är en tidsfråga, innan verkligheten hinner ikapp samhällen, som överskrider bärkraften hos de ekosystem, där de äger bestånd. Vi har med Torestorp som exempel sett att negativ feedback hinner ikapp det samhälle, som har levt på för stor fot, och vad det innebär, när en försörjningskris ersätter de tidigare relativt goda åren. Vi har med Torestorp som exempel förstått, hur makten över ekologiska ekonomiska förhållanden bestämmer formeringen av socioekonomiska grupper och det samfälliga ekonomiska handlandet, hur människor under press av nya ekologiska ekonomiska strukturer anammar en ekonomisk rationalitet för högsta möjliga profit. Vi har med Torestorp som exempel sett hur den demografiska utvecklingen deltar i en sådan rationalitet. Sammantagna socierar människorna, medvetet eller omedvetet, i ett sådant samhälle för att maximera samhällets ekologiska fotavtryck, och i denna sociering vinner alla till att börja med, men somliga vinner mer och andra bara lite, men alla vinner något. Så var det i Torestorp fram till dess att kraschen kom, dvs. när negativ feedback hann ikapp.

Den försörjningskris, som drabbade 1800-talets torestorpabor, löste de genom utvandring och genom inrättningen av fabrikssystemet, som kom att bli det system, som med en ännu högre grad av exploatering ersatte förlagssystemet. Eftersom ekosfären har en biofysisk gräns går vi med nödvändighet mot en ny försörjningskris, och denna gång blir den global. William Rees forskning visar att hela mänsklighetens sammantagna nu pågående ekologiska fotavtryck är så stort som 1,3 jordklot.

Källor

Arkivmaterial

Kommunalstämman's protokoll i Torestorp, 1863, fotostatkopier, Marks kommunarkiv

Sockenstämman's protokoll i Torestorp, 1861, Marks kommunarkiv

Vävböcker, 1858, Sven Andersson på Kinna Sanden, Marks kommunarkiv

Vävkassaböcker, Sven Andersson på Kinna Sanden, Marks kommunarkiv

Digitala källor

Elmlund, Sam, *Årsberättelse från Provinsialläkare*, 1851, Medicinhistoriska databasen, <http://www2.ep.liu.se/dokument/provlak/1851/p8511583.htm> (2010-02-26)

Salthe, Stanley, "The Natural Philosophy of Work", i *Entropy*, 2007, 9: 83-99. <http://www.mdpi.org/entropy/list07.htm#issue2>

Sundhets-collegii underdåniga berättelse, året 1863. Stockholm 1866. [Halso- och sjukvården K2 H~1.pdf \(2 MB\)](#) (2010-05-12)

Tabellverket på Internet, <http://ddb.umu.se>

Opublicerat material

Rees, William, e-post, april 2010 (förvaras hos författaren).

Ahlberger, Gunnar, "1860-talets textilkris i Torestorps socken".

Landsarkivet i Göteborg, Torestorps församling, folkmängd 1863, 1866, 1869

Rees, William, *The Eco-Footprint of Agriculture: A Far-from-(Thermodynamic)-Equilibrium Interpretation*. Presenterat för National Agricultural Biotechnology Council Conference (NABC 16) 13-15 juni 2004, University of British Columbia, Canada, V6N 1T2

Salthe, Stanley, *Summary of the Principles of Hierarchy Theory*, 2010, updated from 2002

Litteratur

Ahlberger, Christer, *Vävarfolket. Hemindustrin i Mark 1790-1850*, Institutet för lokalhistorisk forskning. De sju häradernas kulturhistoriska förening. 1988.

Ahlberger, Gunnar, *Torestorpabor. En rekonstruktion av 654 familjer i Torestorps socken, Älvsborgs län*, Institutet för lokalhistorisk forskning, Kinna 1990.

Ahlberger, Gunnar, *Torestorpabor II. En rekonstruktion av 609 familjer i Torestorps socken, Älvsborgs län*, Institutet för lokalhistorisk forskning, Kinna 1992.

Ahlberger, Gunnar, *Utvandrarna från Torestorp*, Torestorps hembygdsförening 1998.

Ahlberger, Gunnar, *Marks historia III. En vävbygd under omvandling. 1770 till 1880*, 2003

Carroll, Lewis, *Alice's Adventures in Wonderland and Through the Looking-Glass*, London 1958.

Johansson, Johan, "Johan Johansson i Kulla berättar", i *Torestorp förr i tiden*, Torestorps Hembygdsförening, 2000.

Genovese, Eugene D., *The Political Economy of Slavery. Studies in the Economy and Society of the Slave South*, 1967

Heckscher, Eli, *svenskt arbete och liv. Från medeltiden till nutiden*, Stockholm 1957

Herder, Hanna, ur diktsamlingen "Den gamla väverskan i Mark", i Gunnar Ahlberger, *Torestorpabor. En rekonstruktion av 654 familjer i Torestorps socken, Älvsborgs län*, Kinna 1990, opaginerad sida.

Lundquist, Agne, "Max Weber", i Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder. 1. Sociologiska begrepp och definitioner. Ekonomi, samhällsordning och grupper*, Lund 1983, s. IX-XXXIX.

Lundquist, Agne, "Utgivarens förord", i Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder. 3. Politisk sociologi*, Lund 1987, s. 11.

Rees, William, "Globalization and Sustainability: Conflict or Convergence?", i *Bulletin of Science, Technology and Society*, 22(4): 249-268, August 2002

Rees, William, "Why Conventional Economic Logic Won't protect Biodiversity", i D.M. Lavigne (red.), *Gaining Ground: In Pursuit of Ecological Sustainability*, International Fund for Animal Welfare, Guelph, Canada, and the University of Limerick, Limerick, Ireland, 2006a.

Rees, William, "Globalization, Trade and Migration: Understanding Sustainability?", i *Ecological Economics*, 59. 2006b, s. 220-225.

Rees, William, "Ecological Footprints and Bio-Capacity: Essential Elements in Sustainability Assessment", kapitel 9 i Jo Dewulf & Herman Van Langenhove (red.), *Renewables-Based Technology: Sustainability Assessment*, 2006c, figur 9.3.

Rees, William, "Confounding Integrity; Humanity as Dissipative Structure", i *Reconciling Human Existence with Ecological Integrity*, 2008, s. 298

Sundhets-collegii underdåniga berättelse, året 1863, Stockholm 1866.

Salthe, Stanley, "Summary of the principles of hierarchy theory" i *General Systems Bulletin*, 2002, 31: 13-17.

Statistiska Centralbyrån. *Historisk statistik för Sverige. Del 3. Utrikeshandel 1732-1970*, Stockholm 1972.

Sterner, Björn, *Från hemslöjd till storindustri. Sjuhäradsbygdens ekonomiska historia och geografi*. Stockholm 1968.

Utterström, Gustaf, *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Första delen*, Stockholm 1957.

Utterström, Gustaf, *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten på 1800-talet. Andra delen*, Stockholm 1957

Vallin, Ingegärd, (red.), "Charles Loring Brace's resa genom Bollebygd till Mark", I *Borås och de sju häraderna*. 1960, Borås 1960.

Weber, Max, *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder. 1. Sociologiska begrepp och definitioner. Ekonomi, samhällsordning och grupper*, Lund 1983.

Weber, Max, *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder. 2. Religionssociologi. Rättsociologi*, Lund 1985.

Weber, Max, *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder. 3. Politisk sociologi*, Lund 1987

Winberg, Christer, *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturuomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*, Lund 1977.

Noter